

Реалізація функцій організації дозвілля і формування творчих здібностей особистості в позашкільній освіті

Лілія ЯРЕМЕНКО,

кандидат педагогічних наук, НПУ імені М.П. Драгоманова

Ефективність навчання дітей у школі та позашкільних закладах освіти безпосередньо залежить від успішної реалізації цими закладами *функції організації дозвілля*. Дозвілля – це частина вільного часу, що витрачається за бажанням особистості на задоволення різних духовних потреб у спілкуванні, засвоєнні й створенні цінностей культури, розваг та розвитку творчих здібностей. Сфера дозвілля становить своєрідну зону відпочинку, відновлення духовних і фізичних сил, вільного спілкування й розвитку інтересів у середовищі однолітків, з якими дитина вважає себе найтісніше пов'язаною й авторитет яких є для неї незаперечним. Вона опановує тут норми, цінності, установи для власної поведінки [8, с. 76]. Як своєрідна форма позаурочного часу, дозвілля може бути використане учнями для поглиблення знань з усіх навчальних предметів, для задоволення і розвитку інтересів, запитів, нахилів, духовного зростання, вдосконалення фізичних якостей та відпочинку [5, с. 73].

Вільний характер дозвіллевої діяльності обумовлюється тим, що вона обирається індивідом за його потребами та інтересами, а не залежить від зовнішніх обставин. Однак поняття «вільна», як слушно зазначає Ю.Бардашевська, не є рівнозначним поняттю «безконтрольна»: адже, якщо дозвіллева діяльність не спрямовується педагогом, то дитина або підліток може опинитися під впливом негативних чинників. З огляду на це, зростають вимоги щодо організації дозвіллевої діяльності учнів. Сучасне демократичне суспільство, в якому людина визнається найвищою цінністю, потребує нових підходів у вихованні, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, утверджують конструктивні відносини людини з природою, людини з людиною, самоцінність і значущість життя. Виховний потенціал дозвілля дітей, підлітків та молоді може стати важливим чинником у формуванні гідних членів суспільства за умов фаховості

педагогічної дії на основі гуманістичного підходу. Однак цей потенціал часто використовується у навчально-виховному процесі неповною мірою, що засвідчує такі проблеми: у вільний час проводяться формалізовані виховні заходи, які учні відвідують примусово, а не за бажанням; деякі форми виховної роботи є застарілими, що не відповідають сучасним запитам молоді; не враховується індивідуальний підхід [2, с. 8–9].

Вирішення цих питань має здійснюватися педагогами позашкільних закладів у безпосередньому зв'язку з громадськістю. Адже проблема дозвілля має двоїстий характер: з одного боку, протягом цього часу зменшується контроль школи за позашкільною діяльністю дітей, з другого – зростає контроль родини за їхніми діями. Рациональне використання дітьми, підлітками, юнаками та дівчатами дозвілля, зокрема максимальне включення до нього фізкультурно-спортивних заходів, сприяє формуванню, зміцненню їхнього здоров'я [14, с. 198]. Цього можна досягти лише у співпраці педагогічного колективу та батьків.

Водночас така ситуація не применшує соціальної відповідальності самих педагогів. Н.Казакова, розглядаючи діяльність такого виду позашкільних закладів, як дитячі оздоровчі табори денного перебування, звертає увагу на певні проблеми в реалізації ними функцій організації дозвілля. Функціонування цих закладів протягом майже всього часу забезпечується адміністрацією школи та вчителями початкової ланки. В учнів старших класів цей час збігається з іспитами та практикою, тому вчителі-предметники працюють у дитячих оздоровчих таборах денного перебування лише короткий час. До того ж, важко розраховувати на творчу енергію та ентузіазм учителя після завершення навчального року. Тому не варто відкидати будь-яку цікаву та корисну пропозицію щодо організації табору, не зводити оздоровлення учнів лише до посиленого триразового харчування, прогулянок на свіжому повітрі й денного відпочинку з читанням казок. Важливими умовами успішного функціонування пришкольного табору дослідниця визначає: спрямування змісту виховної роботи на збереження здоров'я, інтелектуальний, духовний і соціальний розвиток молодших школярів; забезпечення виховного характеру діяльності в організаційний, основний та

заклучний періоди табірної зміни; врахування вікових особливостей дітей [10, с. 145].

Водночас, зважаючи на те, що найважливіша потреба дитини – досягнення успіху в значущій для неї діяльності, кожний її успіх має бути відзначений, дитина має бачити, переживати свої успіхи. Організація дозвілля у системі позашкільної освіти дає широкий простір до застосування нестандартних методів і форм розвитку дитячих здібностей. Однією з таких форм, безперечно, є ігрова [8, с. 77].

Гра – найперший вияв активної діяльності дитини, яка постає для неї важливим засобом пізнання навколишнього світу. Ігри здійснюють сильний фізіологічний вплив на організм, зміцнюючи нервово-м'язову систему, поліпшуючи дихання, кровообіг, травлення, підвищуючи обмін речовин. Участь у правильно організованих іграх розвиває у дітей волю якості, творчу ініціативу, винахідливість, відчуття товариства. Дитина стає дисциплінованішою, у неї виховуються самовладання, вміння стримувати свої егоїстичні пориви, розвиваються організаторські здібності, наполегливість у досягненні мети, відповідальність перед товаришами за свої дії. Рухливі ігри, особливо ті, що відбуваються на свіжому повітрі, дозволяють активно відпочити дітям після навчання, поліпшуючи їх здоров'я [9, с. 29].

Прикладом успішного застосування ігрових форм у сучасній системі позашкільної освіти є діяльність Херсонського Палацу дитячої та юнацької творчості. Тут організовано центр масової роботи та організації дозвілля, основна мета якого – створення освітнього середовища для розвитку особистості, а також методичне забезпечення гуртків, клубів, творчих об'єднань Палацу щодо організації змістовного дозвілля. Мережа гуртків охоплює гуртки соціально-реабілітаційного (соціально-виховні й дозвіллеві об'єднання) та художньо-естетичного напрямів. Накопичений досвід уможливив складання Комплексної програми організації дозвілля, призначеної для дітей різних вікових категорій. Її мета – розвиток традицій ігрової та дозвіллевої діяльності, її нових форм як ефективного засобу соціалізації, навчання, фізичного розвитку, реабілітації, організації дозвілля дітей та підлітків. Вони охоплюють: ігрові програми (пізнавальні, розвивальні, розважальні, ігро-уроки); інтелектуальні ігри (економічні турніри, брейн-ринги, дебати); конкурси КВК; фестивалі художньої самодіяльності та дитячої творчості; акції; бесіди, уроки, лекції, тренінги; вистави, новорічні шоу-програми; літні табори відпочинку [8, с. 78–79].

З функцією організації дозвілля в умовах позашкільної освіти нерозривно пов'язана *функція формування творчих здібностей особистості*. Поняття творчості позначає цілеспрямовану діяльність людини, що завершується створенням чогось нового з метою вдосконалення знарядь праці, технологічних процесів, планування праці, конструкції виробів – нового, яке має суспільно корисну цінність.

Відповідно творчою особистістю можна вважати того, хто виявив творчий підхід у певній діяльності, реалізував свої можливості, відкрив для себе світ духовного самовдосконалення. Людина має постійно перебувати у стані творення, зокрема творення своєї особистості. Певні внутрішні чинники, свідомий вибір вищих моральних ідеалів повинні допомогти людині перебороти себе на шляху самовдосконалення і самореалізації як особистості творчої [11, с. 57].

Творча діяльність учнів характеризується тими самими закономірностями, що й творча діяльність дорослих людей, а саме: все, що створюється дітьми, незалежно від суспільного значення наслідків праці, є результатом копіткої напруженої діяльності; вона наближається до творчої діяльності дорослих і за значенням у процесі її основних психічних компонентів; характеризується тими самими етапами, що й творча діяльність дорослих.

У позашкільному педагогічному процесі дитина не просто відтворює те, що засвоює, завдяки своїй унікальності і неповторності вона доповнює, вдосконалює те, що засвоїла, чого навчилася раніше. Саме у цьому полягає закон творчої поведінки й особливість методики позашкільного педагогічного процесу [13].

Водночас вивчення творчої праці учнів у позашкільних навчальних закладах доводить, що їхня творча діяльність має певні особливості, а саме:

– за незначним винятком учні створюють нові продукти, що не мають суспільного значення, тобто створюють нове для себе, тоді як суспільству це нове вже відомо. Отже, таке нове має суб'єктивний характер. Проте з погляду психології, така праця учнів не позбавлена творчого характеру, оскільки під час неї вони здійснюють для себе певні відкриття. Тому для розвитку здібностей учнів, вихованців, слухачів, навчання їх творчості характер новизни (об'єктивний чи суб'єктивний) не має вирішального значення;

– навчальний характер творчості передбачає не результати творчої діяльності, а підготовку до неї в майбутньому у виробничих умовах. Основним джерелом творчої діяльності учнів, вихованців, слухачів має бути досвід, нагромаджений у цій галузі й переданий у доступній формі в процесі навчання;

– творча діяльність учнів, вихованців, слухачів характеризується нижчим рівнем самостійності [12].

Як вияв активності й самостійності особистості, творчість формується вже з дитинства. Дитяча творчість спрямована на створення дитиною певних цінностей у різних сферах життєдіяльності. Однак для цього необхідно створити відповідні умови, батьки мають дбати про залучення дітей до дитячих об'єднань за інтересами, заохочувати їх до участі в концертах, конкурсах, змаганнях, виставках. Щоб визначити сфери інтересів і можливостей дитини, необхідно спостерігати за нею, виявляти її

зацікавленість до уподобань, підтримувати та стимулювати творчість [13].

Як зазначає О.Биковська, основними умовами організації творчої діяльності учнів у позашкільних навчальних закладах є:

– створення необхідної обстановки для самостійних дій учнів у процесі праці. Відомо, що формування всіх якостей та властивостей особистості відбувається в процесі діяльності. Це стосується і розвитку творчих сил та здібностей. Діяльність у позашкільних навчальних закладах для виконання цих завдань має забезпечувати досить високий рівень інтелектуальної активності, що передбачає можливість для самостійних дій учнів у процесі праці. На заняттях гуртків це завдання може успішно вирішуватися способом формулювання трудових знань, за якого виключається повна регламентація дій учнів;

– підведення учнів до творчої ідеї або пряма постановка перед ними творчих питань і завдань. В умовах діяльності людей у сфері матеріального виробництва творча ідея або завдання постає під впливом запитів громадського життя, у нових продуктах праці. В умовах навчальної роботи в позашкільних навчальних закладах учні також можуть в окремих випадках самостійно усвідомлювати наявність тих чи інших завдань, вирішення яких сприяє розвитку їхніх творчих сил та здібностей. Водночас більшості учнів важко самостійно усвідомлювати такі завдання. Ті завдання, які перед ними постають, дуже часто мають випадковий характер. Тому учнів варто не тільки включати в діяльність, що передбачає у собі можливість вияву самостійних дій, а й спрямовувати їх до усвідомлення цієї можливості; стимулювати до того, щоб закладена у трудовому завданні можливість була ними використана;

– стимулювання до мобілізації і застосування загальнотеоретичних та політехнічних знань для вирішення творчих завдань. Творча діяльність стає можливою на основі певних знань, умінь і навичок. Проте учні не завжди вміють застосовувати свої знання на практиці, а отже, самостійно долати труднощі у процесі виконання трудового завдання. Застосування різноманітних педагогічних прийомів має сприяти встановленню в учнів зв'язків між їхніми знаннями та завданнями, які треба вирішити;

– застосування різних педагогічних прийомів стимулювання інтелектуальної активності учнів для виконання ними завдань творчого характеру. За дотримання зазначених умов рівень активності учнів, вихованців, слухачів не завжди є однаковим. Це пов'язано з тим, що вони не завжди однаковою мірою мобілізують свої психофізичні сили для вирішення завдань творчого характеру; зокрема, вони легко відволікаються, їхні вольові дії імпульсивні, інтереси неусталені. Застосування спеціальних педагогічних прийомів сприяє тому, що вони з більшою зацікавленістю виконують завдання, стають уважнішими під час роботи, докладають більше зусиль для подолання труднощів, що постають у

процесі праці. Тож і результати роботи стають значно кращими [3, с. 16–17].

Дослідження практичної діяльності позашкільних навчальних закладів дає змогу стверджувати, що побудова навчально-виховного процесу та дозвілєвої діяльності гуртків, творчих об'єднань на засадах особистісно орієнтованої освіти, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, технологій співробітництва, співтворчості педагога-позашкільника і його вихованців у процесі пізнавальної або творчої діяльності забезпечують: творчу спрямованість особистості дитини, усвідомлення нею значення творчих, гуманістичних потреб, мотивів, цілей як провідних у її саморозвитку та життєдіяльності; розвиток творчих рис характеру особистості (цілеспрямованості, ініціативності, наполегливості, самостійності, винахідливості, оригінальності, організованості, працелюбності); розвиток творчих якостей інтелекту всіх учасників позашкільного навчально-виховного процесу (логічного, діалектичного та цілісного сприйняття дійсності, творчої уяви та фантазії, інтуїції, уваги, пам'яті); творчу самосвідомість педагога-позашкільника та його вихованців, що виявляється у самопізнанні й адекватному самооцінюванні, самоорганізації, самореалізації, самовдосконаленні творчої особистості; постійне зростання потенціалу творчої діяльності – бажання систематично здобувати нові знання, набувати вміння, навички, творчо їх використовувати; формування психічних якостей творчої особистості, її темпераменту, властивостей нервової системи (чутливості, пластичності, працездатності), доцільного індивідуального стилю діяльності й поведінки, у процесі якого використовуються кращі і коригуються слабкі (з погляду вимог творчої діяльності) якості нервової системи вихованця та педагога [6].

Процес формування креативного мислення у дитини, як зазначає О.Горшкова, охоплює такі етапи: 1) *мотиваційно-цільовий* (створення основи для формування креативних умінь). Мотивація є основним моментом у формуванні мислення. Вона посилює успіх і відчуття дитиною гордості за успішно виконану справу; 2) *змістовно-операційний* (власне розвиток дивергентного мислення, коли пошук відбувається одночасно за різними напрямками, не підпорядковуючись єдиній логіці, шляхом застосування методів активної творчої діяльності: дискусії, гри, розгляду ситуацій, експериментально-дослідної роботи); 3) *результативно-оцінний* (вдосконалення креативного мислення у процесі творчої діяльності, включення дітей у розроблення завдань, що сприяють формуванню креативних здібностей) [7].

Кожний етап формування креативного мислення у дитини потребує організації педагогічно продуманих дій з урахуванням її вікових можливостей. Так, на першому (мотиваційно-цільовому) етапі пропонується створення умов для проникнення дитини за межі відомого та формулювання проблеми у формі запитань. Для цього використовується

спеціальна система завдань, зокрема нестандартні завдання, завдання-парадокси, завдання із застосуванням метафор, прислів'їв, приказок, народних прикмет.

Другий (змістовно-операційний) етап – це самостійний пошук вирішення проблеми, створення проекту. Упровадження методу проектів ефективно впливає на активізацію творчої діяльності учнів, розвиток їх творчих здібностей. Основною метою проектного навчання є набуття та поглиблення учнями знань і вмінь у процесі планування й виконання практичних завдань. Отже, проектом як організаційною формою й методом в умовах реалізації функції творчості в закладах позашкільної освіти вважається навчальне завдання практичного характеру – не лише задум, а й його реалізація учнем або групою за визначеним планом.

Залежно від класифікаційної ознаки проекти розрізняються: за характером контактів – внутрішні (організовані всередині одного гуртка або між гуртками навчальних закладів, регіону, країни), міжнародні (за участі представників різних країн); за кількістю учасників – одноосібні, парні, групові; за тривалістю проведення – короткотривалі, середньотривалі, довготривалі [4].

Організуючи роботу над проектом у процесі реалізації методики позашкільної освіти, учні самостійно визначають мету, складають план, практично його реалізують, оцінюють і представляють. Під час роботи відбувається оволодіння теоретичними та прикладними знаннями, прийомами творчої діяльності, оскільки робота над проектом сприяє формуванню в учнів, вихованців, слухачів творчих здібностей і практичного їх застосування.

Здійснювати роботу над проектом в умовах реалізації методики позашкільної освіти доцільно за трьома етапами: концептуальним, основним, підсумковим. Концептуальний етап передбачає визначення об'єкта дослідження, постановку мети і завдань, вибір методики, необхідних для реалізації проекту ресурсів. На цьому етапі необхідно оформити відповідну документацію. На основному етапі здійснюється безпосередня реалізація проекту, коригування й уточнення плану, контроль за перебігом роботи, фіксація результатів. Підсумковий етап передбачає обговорення й презентацію результатів, а також визначення об'єкта та теми наступного проекту [4].

Основою успішної реалізації будь-якого творчого проекту в позашкільних закладах є комплексне вивчення вихованцями проблем і тем, пов'язаних із ним. Для цього розробляються творчі завдання, які використовуються для формування креативних навичок, що відбувається під час тренінгів. «Тренінг» – це процес удосконалення організму, пристосування його до підвищених вимог у певному виді діяльності шляхом систематичних вправ з навантаженням та складністю, що зростають [7].

На третьому (результативно-оцінному) етапі пропонується рефлексія (здатність людини не

тільки мислити, відчувати, а й осмислювати свої думки та почуття) через застосування методу «незакінчених речень» для особистісного і суспільного оцінювання результатів самостійного пошуку з метою подальшого переходу до формулювання нових проблем. О.Арсеньєв зазначає, що виникнення рефлексії є початком розвитку людини як розумної істоти, який не фіксується в морфологічних змінах (мозок, пряма хода, розвиток руки тощо), а характеризується усвідомленням свого буття у Світі, що набуває спочатку форми відносин «Я – Ти». Це початок самознаходження і самосприйняття Людини у Світі [1, с. 7].

Отже, різні функції позашкільних закладів освіти мають комплексний характер, оскільки серед них не можна виділити головні й другорядні. Формування гармонійно розвиненої особистості на сучасному етапі поступу людства передбачає розвиток креативності. Тому реалізація творчих здібностей учнів, вихованців, слухачів – ще одне важливе завдання педагогів позашкільних навчальних закладів. Вона відбувається в умовах певної праці, що реалізує завдання трудового виховання особистості. Вільний вибір дітьми, підлітками, юнаками та дівчатами закладів позашкільної освіти, у яких сповна може бути розкрито їхні здібності, має поєднуватися з відповідальністю за результати власної діяльності.

Література

1. *Арсеньєв А.С.* Глобальный кризис и личность (размышления философа) / А.С. Арсеньев // Мир психологии и психология в мире. – 1994. – №10. – С. 4–26.
2. *Бардашевська Ю.О.* Підготовка майбутніх учителів до організації дозвілєвої діяльності старшокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ю.О. Бардашевська; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2007. – 20 с.
3. *Биковська О.В.* Психолого-педагогічні засади творчої діяльності учнів у позашкільних навчальних закладах / О.В. Биковська // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 37. – С. 13–20.
4. *Биковська О.В.* Творчий етап реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті / О.В. Биковська. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2010_10/files/p1010_07.pdf
5. *Брилін Б.А.* Педагогічні проблеми організації вільного часу / Б.А. Брилін // Психологія і педагогіка. – 1996. – №4. – С. 72–76.
6. *Гаврилюк В.Ю.* Суб'єкт-суб'єктна взаємодія як педагогічна умова формування творчої активності вихованців позашкільних навчальних закладів / В.Ю. Гаврилюк. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2008-1/08gvupnz.htm>
7. *Горшково О.Г.* Формування креативного мислення дитини в позашкільному закладі / О.Г. Горшково. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2009_5/files/ped905_05.pdf

8. Гусь Т.Й. Організація змістовного дозвілля у позашкільному закладі / Т.Й. Гусь, Т.В. Павлова-Сисюк // Таврійський вісник освіти. – 2011. – №1(33). – С. 76–82.
9. Єрмакова Т. Основні напрями формування здорового способу життя школярів у навчально-виховному процесі / Т.Єрмакова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. – №11. – С. 27–31.
10. Казакова Н.В. Нормативно-правове забезпечення діяльності дитячих оздоровчих таборів денного перебування / Н.В. Казакова // Педагогічний дискурс. – 2011. – Вип. 9. – С. 141–146.
11. Каріков С.А. Філософія. Розділи: Філософська антропологія, соціальна філософія, філософія культури: навчальний посібник / С.А. Каріков. – Х.: НУЦЗУ, 2011. – 128 с.
12. Суценко Л.О. Педагогічні орієнтири наукового пошуку шляхів розвитку творчої активності особистості в позашкільному закладі / Л.О. Суценко. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2011_16/files/P1611_41.pdf
13. Цвірова Т.Д. Розвиток дитячої творчості в умовах позашкільного закладу: сторінки історії та сучасність / Т.Д. Цвірова. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: almater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN9/10ttdits.pdf
14. Шеремет І. Раціональна організація дозвілля як ефективний засіб протидії алкоголізації старшокласників / І.Шеремет // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2005. – №22. – С. 196–199.

Анотації

Лілія ЯРЕМЕНКО

Реалізація функцій організації дозвілля і формування творчих здібностей особистості в позашкільній освіті

У статті розглядається поняття дозвіллевої діяльності, сутність якої визначається свободою вибору особистістю власної поведінки відповідно до наявних у неї потреб та інтересів. Наголошується, що завдяки цьому відбувається її повноцінний розвиток у позашкільних закладах освіти не лише протягом навчальної діяльності, а й під час активного дозвілля. Стверджується: в умовах позашкільної освіти з функцією організації дозвілля нерозривно пов'язана функція формування творчих здібностей людини, оскільки саме творчість передбачає цілеспрямовану креативну діяльність індивіда, що завершується створенням чогось нового, суспільно корисного. З огляду на це, кожний етап формування в особистості креативного мислення потребує організації педагогічно продуманих дій з урахуванням вікових можливостей дітей.

Ключові слова: людина, освіта, творчість, свобода, функції позашкільної освіти, функція організації дозвілля, функція формування творчих здібностей особистості.

Лілія ЯРЕМЕНКО

Реализация функций организации досуга и формирования творческих способностей личности во внешкольном образовании

В статье рассматривается понятие досуговой деятельности, сущность которой определяется свободой выбора личностью собственного поведения в соответствии с имеющимися у неё потребностями и интересами. Подчеркивается, что благодаря этому происходит её полноценное развитие во внешкольных учебных заведениях не только в течение учебной деятельности, но и во время активного досуга. Утверждается: в условиях внешкольного образования с функцией организации досуга неразрывно связана функция формирования творческих способностей человека, поскольку именно творчество предполагает целенаправленную креативную деятельность индивида, которая завершается созданием чего-то нового, общественно полезного. Учитывая это, каждый этап формирования у личности креативного мышления требует организации педагогически продуманных действий с учётом возрастных возможностей детей.

Ключевые слова: человек, образование, творчество, свобода, функции внешкольного образования, функция организации досуга, функция формирования творческих способностей личности.

Liliya YAREMENKO

Implementation of functions of leisure organization and forming creative abilities of the individual in non-school education

Nature and purpose of leisure activities, the essence of which is determined by the individual freedom of choice and behavior in accordance with existing needs and interests were analyzed. Due to this, takes place full development in non-school educational institutions not only during learning activities, but also during active leisure. Therefore, in conditions of non-school education the function of leisure is inextricably linked to the function of forming creative abilities. After all, creativity involves purposeful creative activity of the individual, which ends with the creation of something new that has socially useful value. With this in mind, each stage of the formation of an individual of creative thinking needs organization of pedagogically-designed action considering age capacities of children.

Keywords: human, education, creativity, freedom, functions of non-school education, function of leisure organizing, function of forming creative abilities of an individual.